

З ІСТОРІЇ ВІДКРИТТЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ МОГИЛЬНИКА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА ГУБИН

Стаття присвячена відкриттю і дослідженню ґрунтового давньоруського могильника, закладеного у XIII ст. населенням ранньосередньовічного м. Губин. Сліди цього населеного пункту наявні в однойменному селі Старокостянтинівського району Хмельницької області.

Ключові слова: *городище, Губин, могильник, поховання, краса.*

Де колись уміщевлювалось літописне місто Губин, зараз маємо сучасне село Губин, що в Старокостянтинівському районі Хмельницької області. Його минуле засвідчують сьгодні рештки укріпленого центру, розташовані на півдні правобережної частини села в урочищі Замок.

Одним із тих, хто першим увів Губин у науковий обіг, був професор Київського університету М.П. Дашкевич, ув'язуючи його в канву історії Болохівської землі [5, с.69-129]. У подальшому це положення, без усяких застережень, використали в своїх працях деякі історики і краєзнавці кінця XIX – початку XX ст., в яких містяться лише поверхові огляди окремих сторінок з історії Болохівської землі [9, с.16].

Короткі топографічні ознаки Губинського городища подав В.Б. Антонович [1, с.32] і ленінградський дослідник давньоруської археології П.А. Раппопорт. Останній у 1953 році здійснив на валу Губинського городища, що захищав ремісничо-торговий посад, розвідкові розкопки. Вчений виконав необхідну окомірну зйомку території городища, зафіксувавши результати дослідження 1953 року у двох друкованих працях [7, с.52-60; 8, с.72].

Безумовно, наукову зацікавленість Губинським городищем проявляло й багато інших науковців та краєзнавців. Але чи не найбільш широкомасштабні дослідження, здійснені у 1997-2012 роках археологічною експедицією Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, які очолено І.С. Винокуром і автором цієї розвідки тривають і досі. Під їхнім керівництвом на території дитинця і прилеглих до нього ремісничо-торговельних посадів міста Губин, закладено 15 розкопів, на площі яких досліджено залишки житлових, господарських, ремісничих і фортифікаційних споруд із давньоруськими матеріалами XII–XIII ст., які розкривають різні напрями в діяльності населення середньовічного міста. Частина дослідженого матеріалу узагальнено у багатьох повідомленнях, статтях, в одноосібній [12, с.12-30, 90-110] та колективній [3] монографіях і довіднику «Археологічна спадщина Хмельницької області» автора цієї розвідки [4, с.120-122].

Чотирнадцять експедиційних сезонів присвячено археологічному вивченню Губина. В історії його досліджень кожний новий сезон – це нові відкриття. Не став виключенням і польовий сезон 2011 року, оскільки саме тоді відбулося наукове відкриття ґрунто-

вого могильника, закладеного у XIII ст. населенням середньовічного міста та його околиць.

Передісторія цього відкриття сягає імені київського археолога М.П. Кучери, який у 80-х роках минулого століття відвідав Губин, провівши на території історичного центру наукові обстеження. У праці, яку опубліковано у 1979 році, він подав окомірний план Губинського городища та його топографічні дані, зазначивши водночас про селище з керамікою XII–XIII ст., яке прилягає до історичного центра з півдня [5, с.68-69].

З метою уточнення місцезнаходження означеного селища, автор у вказаному місці закладв розвідкову траншею розміром 0.7x1.2 м., традиційно зорієнтувавши її з півдня на північ. Приблизно посередині траншеї, на глибині 0.48 м. від поверхні, відразу натрапили на ґрунтове поховання. Відтак, до траншеї прирізано три дослідницькі ділянки, які склали основу розкопу загальною площею 329.5 кв. м., в тому числі ділянки I (західна) обсягом 96 кв. м, ділянки II (середня) – 96 кв. м, ділянки III (східна) – 120 кв. м, розміри південної прирізки до південно-західного кута ділянки III склали 17.5 кв м.

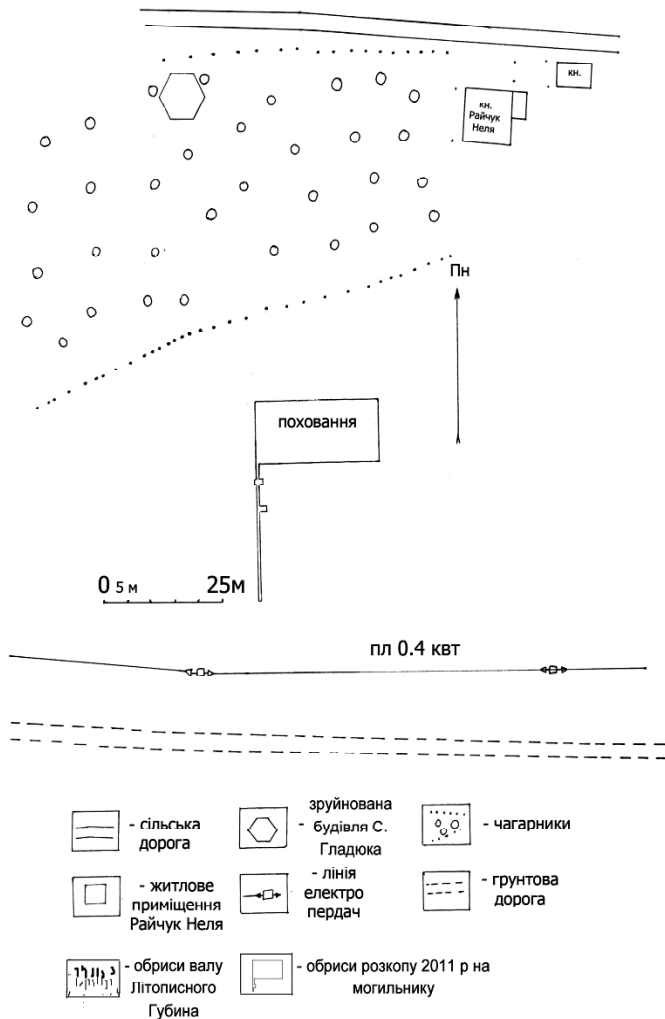
Розкоп на могильнику розташований на південь від південно-західного кута фортифікацій, які захищали Окольний город літописного Губина, тобто в правобережній території середньовічного міста. З цієї сторони, або північного напрямку, його кордоном є сільська дорога з твердим покриттям, прокладена через урочище Замок від моста на р. Ладижка у напрямку до сільської дороги. Власне, розкоп знаходиться виключно у межах присадибної земельної ділянки колишнього колгоспника С.Гладюка. Поздовжньою частиною його сплановано по осі схід-захід (рис. 1).

Для фіксації робіт, здійснених на могильнику, в південно-східному куті розкопу (ділянка III), нами встановлено опорний репер. Від нього до сільської дороги відстань 83.55 м, а до ґрунтової дороги – 41 м.

На означеній площі розкопу виявлено 22 поховання, більша половина з яких, як розповідали очевидці, порушена Семеном Гладюком у час сільськогосподарських робіт на присадибній ділянці, інша – зруйнована. Особливо постраждали поховання, могильні ями яких мали кам'яне (плитове) перекриття (№ 1, 9, 10, 12, 14) (рис. 2).

За винятком кількох поховань, виявлених на рівні материка, всі вони впущені у нього на глибину 0.08-0.14 м. Глибина могильних ям фіксувалася нами від рівня материка.

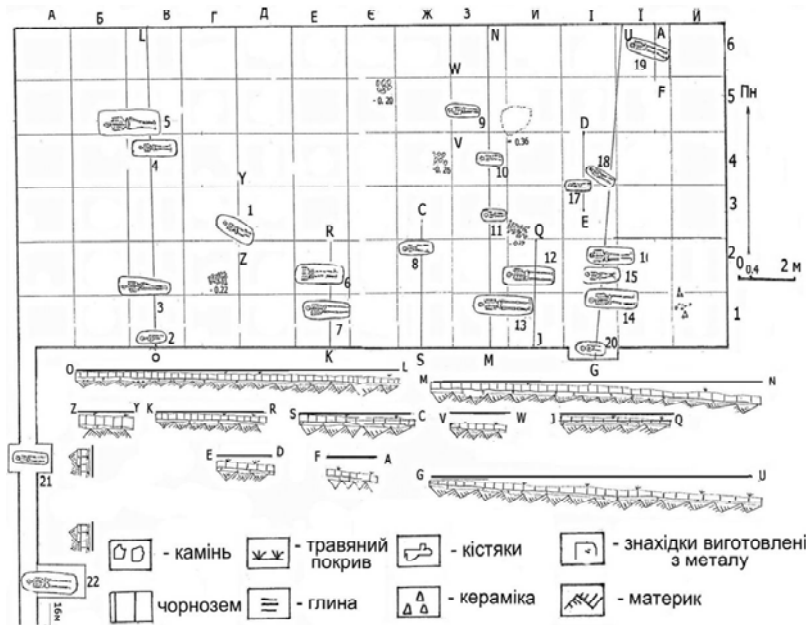
Майже всі могильні ями прямокутні, окремі із них з округлими кутами, іноді вони звужені до ніг померлих. Ями дитячих поховань-округловодні, невеликі за розмірами.

Рис. 1. Ситуаційний план розташування розкопу на могильнику літописного Губина. Розкопки 2011 р.

У 5-ти похованнях (№ 3, 4, 6, 12, 14), що складає 24% від усіх відкритих, виявлено сліди труни. Про її наявність свідчать знахідки цвяхів (5 екземплярів), яких зафіксували у кутах могильних ям (рис 3, – 1-5).

У могильних ямах, де відкрито прах померлих, положення кісток простежено у випростаному положенні на спині горілиць, ноги витягнуті. Положення рук визначено в 20 похованнях: в одних випадках – на грудях, в інших – в районі живота або вздовж тулуба.

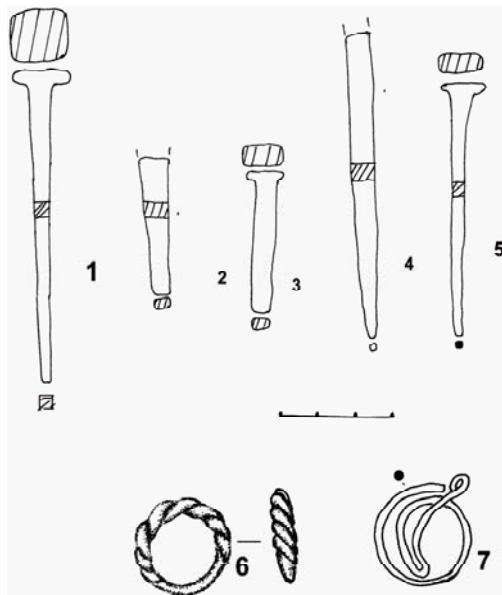

Рис. 2. Генеральний план розкопу на могильнику літописного Губина. Дослідження 2011 р.

У 21 випадку, за винятком одного поховання, визначена орієнтація похованих. Поховання № 2, 6, 8, 14, 21, 22 мають західну орієнтацію, інші мають відхилення на північ від традиційної до 25 градусів, що пов'язано із зміною пори року.

Опис поховань, виявлених в експедиційному сезоні 2011 року, подаємо нижче.

Рис 3. Речові знахідки з площі ґрунтового могильника XIII ст., розкопки 2011 р. Цвяхи – 1-5; перстень – 6 (поховання № 3); срібне кільце-підвіска – 7 (поховання № 1)

Поховання № 1. Здійснено у ґрунтовій ямі розміром 1.4x0.65 м. Довжина кістяка 1.20 м., положення на спині, кістки рук зафіксовано на тазу. Глибина залягання ями 0.55 м від поверхні, від материка – 0.01 м. В районі кісток лівого плеча виявлено підвіску, виготовлену зі срібного дроту в формі півтора закруту (рис 3, – 7). За 1.8 м на південь від голови похованого розчищено уламки каменю – сліди розбитої плити. Площа, на якій зафіксовано зруйноване кам'яне перекриття, досягає розміру 0.65x0.45 м. Як розповіли старожили, плити на могилах розтрощив власник городу Семен Гладюк, виносячи уламки на територію своєї садиби. Про це і зараз засвідчують дві великі купи каміння з могильника, зосереджених біля розвалин колишньої хати вказаного колгоспника.

Поховання № 2 – ґрунтове, виявлено на глибині 0.42 м від сучасної поверхні. Могильна яма розміром 1.20x0.62 м має еліпсоподібну форму, орієнтація праху – західна. Кістки похованого сильно порушено. Речей у могилі не було.

Поховання № 3. Міститься за 2.3 м на південний захід від поховання 1, на площі ділянки I. Обриси могильної ями розміром 2x0.75 м простежено на глибині 0.42 м від поверхні. Глибина могильної ями 0.08 м. Орієнтація праху західна, руки померлого схрещені на тазу, причому на безіменному пальці правої руки зафіксовано перстень (рис. 3, 6). Окрім цього, у могилі простежено ще два цвяхи, які знайдено біля східного борта ями.

Поховання №4. (ділянка II) відкрито за 2.04 м на північ від поховання №3. У ґрунтовій могилі (глибина 0.07 м від рівня материка) знаходилися кістки дитини, орієнтація західна. Частина кісток правої руки та кісток ступнів ніг відсутні. Ліва рука у напівзігнутому положенні знаходилася в районі кісток грудної клітки. У східному кутку ями зареєстровано знахідку цвяха.

Поховання № 5 уміщується на відстані 0.70 м на північ від попереднього у могильній ямі розміром 2.30x0.9 м. Глибина могильної ями 0.08 м. Орієнтація могили західна. Кістки рук похованого знаходяться на тазу, череп трохи зміщений від тулуба у північну сторону. Поховання безінвентарне.

Поховання № 6 відкрито на площі ділянки II у ґрунтовій ямі округлої форми розміром 1.65x0.65 м. Обриси могили виявлено на глибині 0.35 м. від поверхні. Глибина могильної ями 0,09 м, орієнтація – західна. Поховання напівзруйноване. Частина кісток померлого – таз і кістки ніг – зафіксовано окремо від черепної коробки. Поруч розчищено уламки надмогильної плити. Ближче до східного борта могильної ями знайдено цвях.

Поховання № 7 розчищено на площі ділянки III у прямокутній могильній ямі, розміром 1.85x0.59 м. Дно ями залягало на глибину 0.98 см. Кістяк розташовувався за 0.6 м від поховання № 6. Орієнтація могили західна, п'ясти обох рук розміщені зверху тазових кісток. Характерним є також і те, що померлий за життя дістав серйозне поранення. Свідченням цього є вістря стріли броньбійного типу, зафіксоване забитим у лопатку правого плеча по-

хованого. Крім того, в районі черепа знайшли роздушену срібну намистину круглої форми.

Поховання № 8. У могильній ямі еліпсоїдної форми розміром 1,20x0,50 м поховано прах дитини. Кісткові рештки зафіксовано на глибині 0.35 м від поверхні. Орієнтація західна. Поховання порушене, безінвентарне. З цим похованням, можливо, зв'язана надмогильна плита, виявлені уламки якої (22 фрагменти) за 1,7 м на північний захід від описаної могили.

Поховання № 9 досліджено на межі другої і третьої ділянки на глибині 0.35 м. від поверхні у прямокутній ґрунтовій могилі розміром 1.20x0.50 м. Згідно з християнським обрядом, прах поховано по лінії захід-схід. Череп померлого повернуто на праве плече, руки знаходяться в районі тазу, речей у могилі не виявлено.

Поховання № 10 – дитяче, виявлено на глибині 0,07 м у ґрунтовій еліпсоїдній ямі, розміром 0.9x0.7 м. Орієнтація поховальної ями – західна. Характерно, що череп дитини знайдено порушеним, а кістки правої ноги (стегнова і гомілка) розчищено при купі. Відсутніми виявилися кістки стопи обох ніг. У могилі речей не виявлено.

Поховання № 11. У прямокутній ґрунтовій могилі, на відстані 1,3 м від попереднього, відкрито ще одне дитяче поховання. Глибина ями 0.08 м., орієнтація могили – західна. Окрім того, що череп похованого роздушений, стан збереження інших кісток також поганий. Характерно, що за 0.01 м на південний схід від східного борта могили, на площі розміром 0.9x0.6 м, чітко фіксуються уламки розбитої надмогильної плити. Можливо, це поховання, також було підплитового типу.

Поховання № 12. Прах похованого виявлено у прямокутній ґрунтовій ямі із заокругленими кутами розміром 1.8x0.7 м, яка із східної сторони трохи ширша аніж західна. Людські рештки зорієнтовано на 30° на південний захід. Кістки рук схрещено у районі тазу. Глибина могильної ями 0.09 м. Окрім цвяха, якого розчищено у північно-східному кутку могили, інших речей не виявлено.

Поховання № 13 знайдено у ґрунтовій прямокутній ямі із заокругленими кутами, на відстані 0.55 м на південь від попереднього. Яма мала розмір 2x0.82 м, глибина її залягання – 0.14 м від рівня материка. Прах поховано з відхиленням від західної орієнтації приблизно у межах 25° на південний захід. Поховання безінвентарне.

Наступні поховання №№ 14, 15, 16 фіксуються групою, оскільки розташовані на дуже близькій відстані одне від одного. Причому, дитяче поховання (№ 15) знаходиться посередині групи.

Поховання № 14 досліджено у ґрунтовій прямокутній могилі із заокругленими кутами розміром 1.52x0.59 м, за 2 м на схід від попереднього.

Глибина могильної ями 0.14 м від рівня материка. Могила зорієнтована по лінії південний захід-північний схід з відхиленням від заходу приблизно на 10°. Руки похованого схрещено в районі

тазу. Окрім цвяха, якого знайдено у південно-східному куті могили, інших речей не виявлено.

Поховання № 15 – дитяче, у прямокутній ґрунтовій могилі із заокругленими кутами. Розмір могили 1.15x0.59 м, її дно залягало на глибину 0.012 м від рівня материка. Довжина кістяка 1.0 м, череп похованого порушено і покладено на ліве плече. Положення кістяка померлого, як, і в усіх могилах, фіксується у позі на спині, ноги витягнуті, але руки, на відміну від інших, покладено вздовж тудуба. Речей у могилі не було.

Поховання № 16 здійснено у прямокутній ґрунтовій ямі в традиційному християнському обряді: на спині, ноги витягнуті, орієнтація західна. Руки схрещено в районі тазу. Дно могильної ями зафіксовано на відмітці – 0.09 м від рівня горизонту материка. Яма займала площу розміром 1.86x0.85 м. Поховання безінвентарне.

У двох наступних могилах поховано дітей. Обидва поховання розташовуються в 2 м на північ від попередньої групи могил.

Поховання № 17 проявило округловидну ґрунтову могилу, зорієнтовану з великим відхиленням на південний захід. Відкрито на глибині 0.53 м від поверхні. Дно могильної ями залягало на глибину 0.07 м. Кістки поховання збереглися погано. Речей у могилі не виявлено.

Поховання № 18 знаходиться у прямокутній ґрунтовій ямі із заокругленими кутами. Міститься за 0.10 м на схід від попереднього на глибині 0.35 м від сучасної поверхні. Яму викопано розміром 1.30x0.50 м. Дитину поховано згідно з християнським обрядом: у випростаному положенні на спині, головою на захід. Це поховання, як і попереднє, – безінвентарне.

Поховання № 19 розчищено за 2 м на північний схід від поховання 18. Зафіксовано на глибині 0.35 м від сучасної поверхні у прямокутній ґрунтовій могилі розміром 1.8x0.5 м, дно якої залягало на глибину 0.12 м від материка. Кістяк досліджено у випростаному положенні на спині, п'ястки рук схрещено на тазу. Прах померлого зорієнтовано з великим відхиленням на північний захід. Поховання безінвентарне.

Поховання № 20 – дитяче. Знаходиться за 1.35 м на південь від поховання 14. Виявлено на рівні горизонту материка, біля південного борта ділянки III, залягаючи на глибину 0.30 м від сучасної денної поверхні. Орієнтація кістяка – західна. Поховання вичвено у напівзруйнованому стані. Речей не знайдено.

Розвиваючи перспективу вивчення території могильника, наприкінці польового сезону, до південно-західного кута розкопу прирізано траншею розміром 0.7x25 м у напрямку на південь. В результаті вдалося відкрити ще два ґрунтових поховання.

Поховання № 21 знайдено у прямокутній ямі на глибині 0.40 м від поверхні. Яма мала розмір 2.10x0.60 м. Орієнтація могили західна. Прах поховано згідно з християнським поховальним звичаєм: у випростаному положенні на спині, головою на захід.

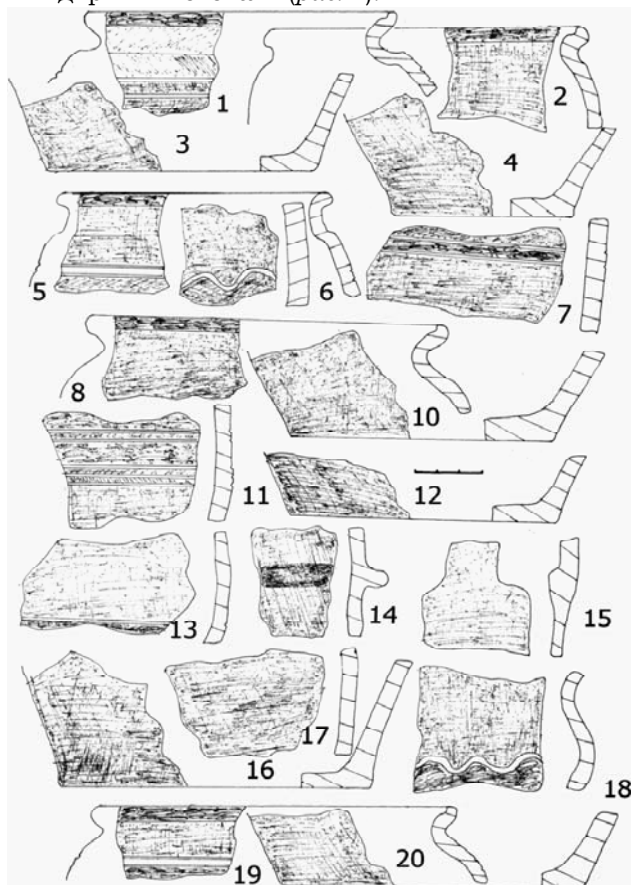
Кістки рук схрещено на животі. Характерним є те, що частину кісток правої ноги, нижче коліна, у час досліджень не зафіксовано. Поховання безінвентарне.

Поховання № 22 досліджено на площі південної частини прирізаної траншеї у прямокутній ґрунтовій ямі розміром 1.6x0.6 м, обриси якої чітко проявилися на глибині 0.40 м від поверхні. Дно ями знаходилося на глибині 0.07 м від рівня материка. Кістяк розчищено у випростаному стані з відхиленням від осі захід-схід приблизно на 40° у бік південного заходу. Довжина кістяка 1.55 м, речей у могилі не виявлено.

Разом з тим, вартим уваги є і те, що на площі розкопу, на глибині залягання поховань, зафіксовано уламки давньоруських горщиків із заглибленим лінійним і хвилястим орнаментом та профілем вінець характерним для давньоруської кружальної кераміки XII–XIII ст. Кераміку знайдено на площі розкопу у різних місцях, але поза межами відкритих поховань (рис. 4).

Як показали дослідження, найбільшою щільністю поховань виділяється площа ділянки III, де виявлено 12 поховань із 22-ох відкритих.

Причому, на означеній площі є могили, зафіксовані групами. Поховальний інвентар трапився лише в трьох могилах (в 1-ій, 3-ій, 7-ій). 3-поміж речей добре

Рис 4.
Комплекс уламків кружальних горщиків XIII ст. з ґрунтового могильника, дослідженого у 2011 р.

датованою є знахідка із поховання № 3. Це – витий, із замкнутими обрубаними кінцями, перстень, виготовлений із двох срібних звитих дротин, кінця яких щільно зведені докупи.

Аналогічного типу персні фахівці датують у межах XII–XIII ст. [10, с.125, рис.45 – 12,14]. XII–XIII ст. датуються також давньоруська кружальна кераміка, знайдена поміж могилами. У межах другої половини XII–XIII ст. датуються також і персневидна срібна підвіска з поховання № 1. Вказана знахідка має широкі аналогії серед скарбів, які відкрито на дитинці літописного Губина [2, с.54-66].

Отже, ці артефакти дають підстави попередньо датувати виявлений могильник часом XII–XIII ст., що синхронно співпадає з часовим життям на історичному центрі середньовічного м. Губин.

Список використаних джерел:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Вольинской губернии / В.Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М. : Наука, 1901. – Т. 1. – С.1-132.
2. Винокур І.С. Речовий Скарб з літописного Губина / І.С. Винокур, В.І. Якубовський, О.І. Журко, В.П. Мегей // Археологія. – К., 2003. – № 1. – С.54-66.
3. Винокур І.С. Літописний Губин XII–XIII ст. Болохівська земля: за мат. археол. дослідж. 1997-2003 рр.: до 800-річчя Губина / І.С. Винокур, О.І. Журко В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – Київ, Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Старокостянтинів, 2004. – 208 с.
4. Гуцал А.Ф. Археологічна спадщина Хмельницької області : довідник / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчишин. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2011. – 176 с.; 32 іл.
5. Дашкевич Н.П. Болоховская земля и ее значение в русской истории / Н.П. Дашкевич // Труды III Археологического съезда в Киеве. – К. : АН УССР, 1886. – Т. 2. – С.69-129.
6. Кучера М.П. Дослідження городищ на Волині і Поділлі / М.П. Кучера // Археологія. – К., 1979. – Вып. 29. – С.66-72.
7. Раппопорт П.А. Города Болоховской земли / П.А. Раппопорт // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. – М. : Наука, 1955. – Вып. 57. – С.52-60.
8. Раппопорт П.А. Военное зодчество западных земель X-XIV вв. / П.А. Раппопорт. – Л. : Наука, 1967. – 242 с.
9. Сецинский С. Болоховское княжество (1150-1257) / Єфимий Сецинский ; передм. та упоряд. А.М. Трембіцький. – Хмельницький, 2004. – 27 с.
10. Седова М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X–XV вв.) / М.В. Седова. – М. : Наука, 1981. – 194 с.
11. Терещук К.І. До питання про локалізацію Болохівської землі / К.І. Терещук // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К. : Наукова думка, 1976. – С.164-176.
12. Якубовський В.І. Скарби Болохівської Землі. – 2-ге вид. / В.І. Якубовський. – Кам'янець-Подільський : Медобори (П.П. Мошак), 2003. – 258 с.

Article is devoted to the discovery and study of the soil of ancient burial ground laid in the thirteenth century the population of early medieval town of Gubin. Traces of this settlement are available in the village of the same name Starokostiantynivsky district, Khmelnytsky region.

Key words: *settlement, Gubin, burial, funeral decoration.*

Отримано: 14.06.2012